

Festschrift
To Commemorate the 80th Anniversary of
Prof. Dr. Talat Tekin's Birth
ISSN 1226-4490

International
Journal of
Central
Asian Studies

Volume 13 2009

Editor in Chief
Choi Han-Woo

The International Association of Central Asian Studies
Korea University of International Studies

Kuzeybatı Karaycasında Hece Uyumu Üzerine*

É. Á. Csató, Uppsala University
Lars Johanson, Mainz University

Özet: Bu çalışma, Litvanya’da konuşulmakta olan ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Kuzeybatı Karaycasındaki uyum kurallarını betimlemeyi amaçlamaktadır. Karaycanın, yabancı dillerden yoğun kopyalama yapmasının bir sonucu olarak, ünsüz uyumunu edindiği öne sürülmüştür. Bu çalışmanın yazarları ise bunun doğru olmadığını ortaya koymaktadırlar. Türk dillerinde uyum, hece uyumudur, yani hem ünlü hem de ünsüz, hecenin ön- ya da artdamaksıl olarak işaretlenmesine katılırlar. Kopyalama sürecinin bir sonucu olarak, Karayca, bütün ünsüzlerin öndamaksıllaşmış ve öndamaksıllaşmamış değişkelerine sahiptir. Buna göre öndamaksıl heceler öndamak ünlüleri ve öndamaksıllaşmış ünsüzlerle seslendirilirler. Dolayısıyla, Karayca hece uyumu Türkçeye özgüdür. Karaycadaki yeni özellik öndamaksıl heceler fonetik yönden gerçekleştirilişidir. Macarca ile bir karşılaştırma ünlü uyumu ile hece uyumu arasındaki farkı ortaya koymaktadır.

Anahtar sözcükler: Karayca, öndamaksıllaşmış ünsüz, hece uyumu

Abstract: The article aims at describing harmony rules in North-Western Karaim, an endangered Kipchak Turkic language spoken in Lithuania. It has been claimed that Karaim, as a result of intensive copying from non-Turkic languages, acquired consonant harmony. The authors argue that this is not correct. Turkic harmony is typically syllabic, i.e. both vowels and consonants participate in marking the frontness versus backness of syllables. As a result of copying Karaim has both palatalized and non-palatalized variants of all consonants. Thus, front syllables are pronounced with front vowels and palatalized consonants. Consequently, Karaim observes syllabic harmony as typical for Turkic. The new feature in Karaim is the phonetic realization of front syllables. A comparison with Hungarian illustrates the difference between vowel harmony and syllabic harmony.

Key words: Karaim, palatalized consonant, syllabic harmony

*Bu makalenin aslı “Zur Silbenharmonie des Nordwest-Karaimischen adıyla, *Acta Orientalia Hungarica* 48, 329-337”de yayımlanmış olup Türkçeye çevirisi Birsel Karakoç tarafından yapılmıştır.

*Da bolur ahač kibik
ornatylhan čyrlach suvlar katyna ki
jemišič bierir vachtynda
da japrahy anyn upranmyjdyr,
da baryn nie ki kylsa onaryr.
(David' bijnič machtav čozmachlary, 1,3.
Hrsg. v. M. Firkovičius, Vilnius 1993)*

“És olyan lesz, mint a folyóvizet mellé ültetett fa,
a mely idejekorán megadja gyümölcsét,
és levele nem hervad el;
és minden munkájában jó szerencsés leszén.”
(Zsoltárok könyve, 1.3. Károli Gáspár fordításában)

1. Kuzeybatı-Karaycasının tipolojik konumu üzerine

Bu makalede, günümüzde Litvanya’da konuşulmakta olan Kuzeybatı Karaycasının sesbilimsel açıdan “Türkçe” olma özelliğini ne denli koruyabildiği sorusu üzerinde durulacaktır. Kowalski’nin tespit ettiği üzere Karaycanın bu ağzını konuşanlar büyük Türk dili ailesinin, daha ileride batıya yerleşmiş olan ve kendileriyle dil yönünden çok yakın akraba olan Kumanlar XVIII. yüzyılda Macaristan’da, Macar çevresi içerisinde tamamen yok olduktan sonra, kuzeybatıda en uç noktaya ilerlemiş temsilcileridir (1929: xxiv).¹

Karayca, bilindiği üzere, esas itibariyle Slav dillerinin etkisi altında gelişmiş olan birtakım tipolojik özelliklere sahiptir. Bunlardan bir kısmı Balkan Türkçesi ve Gagavuzca gibi Avrupa’daki diğer Türk dilleri için de karakteristiktir. Günümüzde konuşulmakta olan Kuzeybatı Karaycasında pek çok Slavca ve Litvanca sözlüksel elementin yanı sıra belirgin bir şekilde Türkçe olmayan sözdizimsel özellikler de dikkati çekmektedir. Ayrıca, sesbilimsel sisteme ait bazı özellikler de yine oldukça dikkat çekicidir. Sesbilgisel yönden Kuzeybatı Karaycası öndamaksıllaşmış pek çok ünsüz sayesinde büyük ölçüde Slavca etkisi uyandıran bir ahenge sahiptir. Hatta Türk dilleri için karakteristik olan sözde ünlü uyumunun Karaycada bozulduğu bile ileri sürülmüştür

¹Türkçe konuşurlarının son on yıllar içinde Kuzeybatı Avrupa’ya yönelik büyük çaplı göçleri bu durumu değiştirmiştir.

(Kowalski 1929: xxix). Bu görüş bugün de Türkoloji ve dilbilim çalışmalarında Musaev 1964'teki eleştiriye rağmen hala sıkça söz konusu edilmektedir (Kakuk 1976: 54, Comrie 1981: 63-64).² Biz bu çalışmada, Johanson 1991'de önerilen betimleme modelinden yola çıkarak Kuzeybatı Karaycasında, söz konusu sesbilgisel özelliklere rağmen, ses uyumunun Türkçeye özgü ilkelerinin korunduğu yönündeki düşüncemizi ortaya koyacağız.

2. Türkçe hece uyumu

Öndamaksıl (ö) ile artdamaksıl (a) telaffuz arasındaki sesbilimsel karşıtlık (ö/a karşıtlığı) Türk dillerinin bildiğimiz bütün tarihi dönemlerinde ve hatta en fazla farklılık gösteren ağızlarında bile, temel bir özelliktir (Johanson 1991: 77). İşlevsel yönden önemli sesbilimsel nitelikleri sadece ardı ardına gelen parçacıklara izdüşüren bir betimleme, bununla ilgili olan özellikleri uygun bir şekilde kavrayamaz.

Şimdiye kadarki birkaç çalışmada, ör. Johanson 1991, Türkçe ö/a karşıtlığının alternatif, çizgisel olmayan, tam tersine parçacıklar üstü bir çözümlemesi sunulmuş bulunmaktadır.³ Bu betimleme modeline göre Türk dillerinde hece içi bir ses uyumu söz konusudur. Buna göre [±ön] niteliği, ayrı ayrı ünlü ve ünsüz parçacıkları değil de, her defasında en azından bir ünlüyü ama aynı zamanda öndeki ya da / ve arkadaki ünsüzü de içine alabilen bir heceyi bütün olarak karakterize etmektedir. Çoğunlukla yanıltıcı bir terim olan “ünlü uyumu” adı altında ele alınan heceler arası artlık-önlük uyumu, hece uyumu ile, yani sesbilimsel bir sözcük içerisinde hecelerin [±ön] niteliği bakımından uyumlulaşması ile ilgilidir. Heceler arası uyumun iki türü söz konusudur: Birincil kök uyumu ve ek uyumu. Bununla birlikte hece uyumunun kurallarının

²Kakuk (1976: 54) haklı olarak, öndamaksıllaşma açısından Slavcanın etkisinin öneminin ve bununla bağlantılı olarak ünlülerin öndamaksıl telaffuzundaki ihlalin altını çizmiştir: “A karaim nyelv alakulásában jelentős szerepet játszott az állandóan és erősen ható szláv környezet. Ennek legszembetűnőbb megnyilvánulási a következők: A mássalhangzók palatalizálódása palatális magánhangzók után, a palatalizálódás során a magánhangzó velárisá lesz, ami által a magánhangzó-harmónia is megzavarodik ...”

³Ayrıca Johanson 1984, 1986 ve 1993 ile de krş.

uygulanması hiçbir zaman mutlak değildir. Düzensizlikler, çoğunlukla yazım gelenekleriyle örtbas edilmelerine rağmen yaygındır.⁴ Kuzeybatı Karaycası bu açıdan bakıldığında, aşağıda da görüleceği üzere, hecelerin ö/a olarak sınıflandırılmasını kararlı bir şekilde uygulayan normal bir Türk dilidir.

3. Kuzeybatı Karaycasında hece uyumu

Karaycanın asli ses sistemi öndamaksıllaşmış ünsüzlerle genişlemiştir. Her ne kadar bu gelişme şüphe götürmez bir şekilde Slav dilleri ile olan etkileşimden kaynaklanıyorsa da, öndamaksıllaşmanın sesbilimsel rolü Karayca sistemi içerisinde Slav sistemlerinden bağımsız bir şekilde incelenmelidir. Slav dillerinde öndamaksıl sesbirimler vardır. Yani öndamaksıllaşmanın anlam ayırt edici bir işlevi bulunmaktadır. Öndamaksıl ünsüzler Rusça *brat* 'almak' ve *brat* 'erkek kardeş' örneklerinde olduğu gibi karşıt çiftleri ayırdetmektedirler. Karaycada öndamaksıllaşmanın sesbilimsel işlevi sadece uyumlulaşmanın kuralları çerçevesinde görülmelidir. Johanson 1994'te ortaya konulduğu gibi [±ön] niteliği, belirli kurallara göre bütün bir hece ya da bütün bir sesbilimsel sözcük üzerinde dağılan ve ayırdedici işlevini de bu şekilde yerine getiren parçacıklar üstü bir niteliktir. Bütün Türk dilleri için geçerli olan bu ilke Kuzeybatı Karaycasında açık bir şekilde görülmektedir.

Burada ünsüzlerin çoğu hem öndamaksıllaşmış hem de öndamaksıllaşmamış olarak ortaya çıkarlar. Öndamaksıllaşma burada, yukarı kaldırılmış bir *j* ile gösterilecektir, ör. *b^j*, *ç^j*, *d^j*, *dz^j*, *g^j*, *ğ^j*, *k^j*, *l^j*. Bunun yanı sıra, sadece öndamaksıl bir şekilde ortaya çıkan ünsüzler (ör. *z*, *y*) ile hiç öndamaksıl olmayan ünsüzler de (ör. *x*) bulunmaktadır.

Ünlü sistemi Türkçe karakterini tamamen korumuştur ve büyük ölçüde diğer Türk dilleri için de geçerli olan sekiz ünlüden oluşmaktadır:

⁴bk. Johanson 1991: 82: "Categoric statements about the Turkic word as a harmonic unit are often misleading — and may lead to false conclusions about earlier stages of development. If there are tendencies towards f/b agreement of all segments within the phonological word (including 'vowel harmony'), this is an 'ideal' state seldom attained; moreover, we often observe strong counter-currents."

i, ü, e, ö, ĭ, u ve *o*. Karayların, altı yüz yıl boyunca sıkı bir ilişki içerisinde oldukları dillerde bulunmayan yuvarlak ön ünlüler *ü* ve *ö*'nün, korunmuş olması da bu açıdan oldukça dikkate değerdir. Bütün Kuzeybatı Karayca ünlü sesbirimlerinin farklı sesbilimsel ortamlarda ortaya çıkan birden fazla altsesbirimi vardır. Altsesbirimlerin bazı sesbilgisel ve dağılımsal özellikleri burada hece uyumunun betimlenmesi çerçevesinde ele alınmalıdır.

Sözlüksel elementler ya [+ön] ya da [-ön] olarak sınıflandırılırlar. Burada kullanılan işaretlemeye hecenin ya da kökün öndamaksıllığı {'} ile öndamaksıl olmaması da {''} ile gösterilecektir. {'un} 'ses' şeklindeki bir sözcük [ün¹] olarak, yani öndamaksıl bir ünlü [ü] ve öndamaksıllaşmış bir ünsüz [n¹] ile telaffuz edilmektedir. Artdamaksıl sözcük {''un} 'un' ise [un] olarak, yani artdamaksıl bir [u] ve öndamaksıllaşmamış [n] ile telaffuz edilmektedir. Çoğu ek, kök ile uyum göstermektedir. Diğer Türk dillerinde olduğu gibi pek çok ek, ör. ilgi hali eki [+ön] ve [+yuvarlak] niteliklerine göre değişen dört değişkeye sahiptir. Yuvarlaklık uyumu konusuna burada daha fazla değinilmeyecektir. Türkçenin temel bir özelliği olan *ö/a*-karşıtlığı ilkesinin ise oldukça iyi bir şekilde geçerliliğini koruduğu tespit edilmektedir. Buna rağmen, aşağıda, uyumlulaşma kuralı ile görünürde ya da gerçekten çelişen bazı durumlar da tartışılacaktır.

4. Görünüşte uyum bozukluğu

Kowalski, Karayca sesbilgisi açısından en önemli durumun, ön dil sırasındaki ünlüler *e, ö* ve *ü*'nün, çevrelerindeki (özellikle önde, daha az bir derecede ise arkada yer alan) ünsüzlerin tam anlamıyla öndamaksıllaşmasına yol açan bir öndamak elementi ile arka dil sırasındaki buna uygun ünlülere ayrılması olduğunu ileri sürmüştür: *e* → 'a, *ö* → 'o, *ü* → 'u (1929: xxviii-xxix).

Bizim gözlemlerimize göre de *e, ö* ve *ü* ünlüleri söz içinde, mutlak söz başına göre daha az belirgin bir ön artikulasyon ile telaffuz edilebilmektedirler. Kowalski'nin bu durumun uyumu bozduğu yönündeki iddiası ise Musaev tarafından haklı olarak eleştirilmişti.⁵

⁵bk. Musaev 1964: 52: “Eto zayavleniye T. Koval'skogo imeet mnogo ptotivoreçiy i ne dokazano. Prejde vsego zdes' otritsaetsya deleniye glasnix na

Musaev'in de tespit ettiği üzere merkezsel ünlüler art niteliğe sahip değillerdir.

Bunu temellendirmek için aşağıdaki örnekler verilebilir. Mutlak söz başı dışında *ü* sesbirimi az ya da çok merkezşelleşmiş [ü] sesi olarak telaffuz edilmektedir. Bu [ü] sesi sesbilgisel ve sesbilimsel açıdan artdamaksıl [u] sesi ile aynı değildir. {uçun} 'için' sözcüğü [+ön] olarak sınıflandırılmaktadır. Ünsüzler öndamaksıllaşır, yani [č^l] ve [n^l] olarak telaffuz edilir. Her iki ünlü de art olmayan bir artikülasyon ile oluşturulurlar, fakat farklı şekillerde. İlk *ü*-sesi, [ü], vurgulanan hecede bulunan ve az çok merkezsel telaffuz edilen ikinciye göre daha belirgin bir ön kalite taşır. Sözcük bütün olarak, bizim buradaki çok ayrıntılı olmayan sesbilgisel çevriyazımızla [üč^lün^l] şeklinde işaretlenebilir. [-ön] şeklinde sınıflandırılan {''uzun} sözcüğü öndamaksıllaşma olmaksızın ve artdamaksıl ünlülerle [uzun] şeklinde telaffuz edilir. [+ön] ile [-ön] arasındaki karşıtlık çok belirgin bir şekilde işaretlenmiştir. [üč^lün^l] sözcüğünün birinci ve ikinci hecesi arasındaki fark şudur: İkinci hecede çok kuvvetli bir şekilde öndamaksıllaşmış ünsüzler de bu görevi yerine getirirken, birincide ünlü tek başına hecenin öndamaksıllığını göstermektedir. İkinci ünlü [ü]^{yü}, sesbilgisel özellikleri üzerine henüz deneysel araştırmalar bulunmamakla beraber, işitsel izlenimlerden yola çıkarak, ileri derecede merkezşelleşmiş bir ünlü olarak sınıflandırmak istiyoruz. Fakat bütün bir hece sesbilimsel açıdan hala açık bir şekilde [+ön]'dür. Telaffuzun, hecenin sınıflandırılmasını netleştirmedeği durumlar da vardır. Bunlara aşağıda da değineceğiz.

Yarı açık yuvarlak *ö*-sesleri de söz içinde merkezşelleşmektedirler. Bu eğilim özellikle tek heceli sözcüklerde güçlüdür, ör. [k^löp] şeklinde telaffuz edilen {'kop} 'çok' sözcüğünde olduğu gibi.

nyobniye i nenyobniye, čto soveršenno neverno. ... Čto kasaetsya glasnix, kotoriye T. Koval'skiy oboznačal znakami 'a, 'o, 'u to kak pokazıvayut eksperimental'niye dannıye, oni ne yavlyayutsya glasnimi zadnego ryada, a predstavlyayut soboy glasniye perednego ryada ə, ö, ü, kotoriye priobretayut element ü v načale ix proiznošenıya v okruženii palatalizovannıx soglasnix."

Öndamak ünlüsü *e*'nin pek çok değişkesi bulunmaktadır. Bu, ilk hecede, hem mutlak söz başında hem de bir söz başı ünsüzünden sonra çoğunlukla kapalı bir [e] olarak telaffuz edilmektedir. Bazı sözcüklerde bu [e], [i] ile yer değiştirmektedir, ör. [n'eç'ik] ~ [n'iç'ik], 'ne zaman', [k'eb'it'] ~ [k'ib'it'] 'dükkan'. İlk heceden sonraki hecelerde ise yarı açık bir [ɛ] ile çok açık ve merkezleşmiş bir [â] sesi varyantları olarak ortaya çıkar. Bu üç değişkenin hepsi de ([e], [ɛ] ve [â]) sesbilgisel açıdan artdamak ünlüsü [a]'dan açıkça ayırt edilebilirler ve ünsüzlerle birlikte öndamaksıl hecede işaret görevi görürler.⁶ Öndamaksıl sözcük {'berme'} = [b'er'm'â] 'vermek' ile öndamaksıl olmayan {'barma'} = [barma] 'varmak' ı bu açıdan karşılaştırınız.

5. Uyuma tabi olmayan ünlüler

5.1. Söz başında *i* ile *î* arasındaki karşıtlığın nötrleşmesi

Öndamaksıl /i/ ile artdamaksıl /î/ arasındaki karşıtlık, mutlak söz başında, bu pozisyonda sadece öndamaksıl /i/ bulunduğu için ortadan kalkmaktadır. Sonuç olarak /i/ hem öndamaksıl hem de öndamaksıl olmayan sözcüklerde bulunur, ör. *îştiril-* 'toplanmak', *iş'îâ-* 'çalışmak'. Öndamaksıl sözcük {'işla'}'nın sesbilgisel tahakkuku [iş'î'â-] tabii ki hece içi ve heceler arası uyum açısından sorunsuz değildir. Buna karşın, ilk hece artdamaksıl sözcük {'îştiril-}'te uyumsuz olarak ortaya çıkar: [*îştiril-]. *i* ünlüsünden önceki yıldız ile burada ünlünün farklı bir şekilde, yani hecenin sesbilimsel sınıflandırmasına uygun olmayan bir şekilde telaffuz edildiğine işaret ediyoruz. Yani, *îştiril-* sözcüğünün ilk hecesinde hece içi uyum gerçekleşmemektedir. Hecenin öndamaksıl olmayan niteliği ise *ş* ünsüzünün öndamaksıllaşmasıyla işaretlenmiştir.

⁶Musaev (1964: 47) açık ve yuvarlak olmayan ünlü *â*'yı, ör. *k'el'am* sözcüğünde artdamaksıl bir telaffuz ile söyleme eğilimi bulunduğunu belirtmektedir (onun işaretlemesine göre: [kjeljäm]). Kanaatimizce bu ünlüyü fonetik açıdan art ünlü olarak görmek için yeterli sebep bulunmamaktadır. Ayrıca bu ünlü sadece öndamaksıl hecelerde ortaya çıkmaktadır ki, bu da, eğer art ünlü olsaydı açıklaması zor bir durum olurdu. Ayrıca bk. Jankowski (1994).

5.2. -y'den önce geriye dönük benzeşme

Tam uyumdan ayrılmanın bir başka örneği de, hece sonunun bir -y'yi temsil ettiği bazı öndamaksıl olmayan hecelerde gözlemlenmektedir. Bu konuda Pritsak şu ifadeye yer verir: “Troki ağzında hem birincil ikiz ünlü *ay* hem de ikincil *ay* (<*aŋ*) *äy*'de (ünsüz çevresine öndamaksıllaştırıcı bir etkiye bulunmayan) *aläy* ‘böyle’ (<*alay*; H. *alay*), *atäy* ‘baban’ (<*ataŋ*) üzerinden gerçekleşmektedir” (1959: 328). Bu şekilde, hecenin ö/a sınıflandırmasını etkilemeyen geriye yönelik bir benzeşme, *y*-sesi içeren pek çok ek hecelerinde – hepsinde değil – görülmektedir. Bu durumu örneklerle gösterecek olursak:

	[+ön]	[-ön]
<i>istek eki</i>	<i>b'er^j</i> ‘ver’ + <i>g'ey</i> :İST. + <i>l'är</i> :3Ç = <i>b'er^jg'eyl'är</i> ‘versinler’	<i>al</i> ‘al’ + <i>yey</i> :İST + <i>lar</i> :3Ç = <i>alpeylar</i> ‘alsınlar’
2. <i>şahıs</i>	<i>g'er^jtm'ä</i> ‘armut’ + <i>y</i> :İY.2T=	<i>ata</i> ‘baba’ + <i>y</i> :İY.2T=
<i>iyelik eki</i>	<i>g'er^jtm'ey</i> ‘armutun’	<i>atey</i> ‘baban’
2. <i>şahıs</i>	<i>b'er^j</i> ‘ver’ + <i>s'e</i> :ŞART + <i>y</i> :2T=	<i>al</i> ‘al’ + <i>sa</i> :ŞART + <i>y</i> :2T=
<i>şart eki</i>	<i>b'er^js'ey</i> ‘versen’	<i>alsey</i> ‘alsan’
<i>şart + ek</i>	<i>b'er^j</i> ‘ver’ + <i>s'e</i> :ŞART: <i>e</i> :EKEY +	<i>al</i> ‘al’ + <i>sa</i> :ŞART: <i>e</i> :EKEY + <i>Di</i> :3Ç
<i>eylemin</i>	<i>Di</i> :3Ç= <i>b'er^js'e ed'il'är</i> ya da	= <i>alsa ed'il'är</i> ya da <i>alseydlar</i>
<i>Di-şekli</i>	<i>b'er^js'eyd'il'är</i> ‘verselerdi’	‘alsalardı’
<i>A-şimdiki</i>	<i>iş'l'ä</i> ‘yap’ + <i>y</i> :A-ŞZ + 3Ç =	<i>aşa</i> ‘ye’ + <i>y</i> :A-ŞZ + 3Ç =
<i>zaman</i>	<i>iş'l'eyd'l'är</i> ‘çalışıyorlar’	<i>aşeydlar</i> ‘yiyorlar’

Örneklerden de görüleceği üzere *a*'dan *e*'ye bir uyumun gerçekleştiği heceler yine [-ön] olarak sınıflandırılmaktadırlar. Bunların ünsüzleri bir sonra gelen hecenin de öndamaksıllığını belirleyen hecenin öndamaksıl olmayan kalitesini göstermektedir. krş. ör. *aşeydlar* ‘yiyorlar’ ile *iş'l'eyd'l'är* ‘çalışıyorlar’.⁷

5.3. Nötrleşmiş ünlü ə

Nötrleşmiş bir ünlü, ə, bazı vurgu almayan eklerde ortaya çıkmaktadır. Burada zarf-fiil eki -*çe* ile *bila* ‘ile’ son takısının ekleşmiş şekli olan -*be*'yi buna örnek olarak verebiliriz. Bu iki ekte ünlü [ə] telaffuz edilir. Yine ö/a-sınıflandırmasını göstermek ünsüzlerin görevi olarak kalmaktadır. *č* ünsüzünün *karayčə* ‘Karayca’ ve *t'il's'iz'čə*

⁷A. Tietze'nin “lateral shift” terimi üzerine tartışmalar için bk. Johanson 1984, 1991: 92.

‘Litvanca’ sözcüklerinin ek hecelerindeki telaffuzunu bu açıdan karşılaştırırız.

5.4. Karşıtlığın nötrlenmesi

Öndamaksıl yarı ünsüz *y* ile başlayan ve söz sonunda, bu pozisyonda öndamaksıllığı açıkça işaretleyemeyen bir ünsüz bulunduran vurgulanmış hecelerde ön ve art heceler arasında sesbilgisel bir eşdüşüm oluşur. Böylece isim *yuv* [yuv] ‘ev’ ile emir formu *yuv!* [yuv] ‘yık!’ aynı şekilde telaffuz edilir. Sesbilgisel şekil iki anlamı ayırdetmez. Sadece ekler, sözcüğün ön ya da art özellikli olup olmadığını açık bir şekilde gösterirler: krş. ör. *yuv¹n¹ün¹* ‘ev: İLGİ’ ile *yuvma* ‘yık-: mastar’. Sesbilgisel açıdan bir nötrlenme ör. *k¹iyóv* ‘güveyi’ sözcüğünün ikinci hecesinde de bulunmaktadır. İkinci hece, eklerin açık bir şekilde gösterdiği gibi, [+ön] olarak sınıflandırılmasına rağmen, ör. *k¹iyóv¹n¹ün¹* ‘güveyi: İLGİ’, [yov] şeklinde telaffuz edilmektedir.

5.5. Kopyalanmış sözlüksel birimlerin sınıflandırılması

Kopyalanmış sözcüklerin hece uyumu açısından *ö/a*-sınıflandırmasında da, sadece ünlünün niteliği değil, bütün olarak son hecenin niteliği belirleyicidir. Şu sözcüklerin hepsi de, ünsüzler öndamaksıl olmadıkları için, hece uyumu açısından [-ön] olarak sınıflandırılırlar: *m¹etr* ‘metre’ sözcüğünün yönelme hali *m¹etr¹ya*, *ob¹ed* ‘öğle yemeği’ sözcüğünün belirtme hali *ob¹edn¹*, erkek ismi *Marek*’in ilgi hali *Marekn¹*, *lit*’in [Litvanya para birimi] çokluk şekli *litlar* şeklindedir. *Špital¹* ‘hastane’ sözcüğü ise, söz sonundaki *l* öndamaksıl olduğu için [+ön]’dür: buna göre bulunma hali *špital¹d¹a*’dır.

6. Karayca ve Macarca uyum kuralları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar

Macarca konuşan bir kimse, Kuzeybatı Karaycası ile Macarca arasında pek çok benzerlik tesbit edilebileceğini hemen farkedebilir. En göze çarpan benzerlik de kelime hazinesi açısından dır. Coğrafi açıdan birbirinden oldukça uzakta konuşulan bu dillerdeki ortak Türkçe ve Slavca sözcükler kolayca keşfedilebilir. Bu yöndeki iddia Karayca cümlelerin Macarcaya ve Türkiye Türkçesine aktarılması yoluyla gözden geçirilebilir. Karayca sözdizimsel yapılar Macarca sözdiziminin sunduğu

model yapılara kolaylıkla yerleştirilebilirken, Türkiye Türkçesine yapılacak bir çeviri – eğer tabiri caizse – sağ el eldivenini ters çevirip sol ele geçirmeye benzemektedir.

Sesbilimsel sistemler de benzerlikler göstermektedir. Her iki dilde de öndamaksıllaşmış ünsüzler ile sesbilimsel sözcük içerisinde bir uyumlulaşma görülmektedir. Fakat, kanaatimizce önemli bir de tipolojik farklılık söz konusudur. Karaycada uyumun sesbilimsel kuralları parçacıklar üstü bir birliğe yönelik iken, Macarcadaki uyum sadece ünlüler açısındandır. Bu iki dil arasında yapılacak bir karşılaştırma ünlü uyumu ile hece uyumu arasındaki farklılıkları açık bir şekilde ortaya koyabilir.

Günümüz Macarcasında, Slav dillerinde de olduğu gibi, anlam ayırtedici işleve sahip bazı öndamaksıl ünsüzler bulunmaktadır, ör. *végý* [ve:ɟ] ‘al!’ buna karşın *véd* [ve:d] ‘koruyor’. Kuzeybatı Karaycasından farklı olarak öndamaksıl ünsüzler hem ön hem de art hecelerde ortaya çıkabilirler, ör. *úgy* [u:ɟ] ‘öyle’ ve *így* [i:ɟ] ‘böyle’. Sonuç olarak Macarcada uyum kuralları sadece ünlüleri içine alır.

Macarca ölçünlü dilde indirgenmiş ünlüler yoktur. Ünlülerin çoğu *ö/a*-karşıtlığı açısından açıkça tanımlanabilir. İstisnalar, düzensizlik gösteren *á*, *é* ve *i* sesleridir. Macarcada artdamaksıl *i*- sesi bulunmadığı için, tarihsel sebeplerden dolayı [-ön] olarak sınıflandırılan ve sadece bir ünlüyü, *i*, içine alan bir sözcükte öndamaksıllık sesbilgisel olarak işaretlenmez. Buna göre *ír* ‘yazıyor’ [-ön] sözcüğü, [+ön] olan *ír* ‘İrlandalı’ sözcüğü ile tamamen aynı şekilde telaffuz edilir.

Yabancı dillerden kopyalanmış sözcükler her zaman kategorize edilebilen son ünlüye göre sınıflandırılırlar. Ünsüzlerin niteliği dikkate alınmaz.

Kuzeybatı Karayca ile Macarca *ö/a* uyumu kuralları arasındaki farklılıklar şu şekilde özetlenebilir:

- (i) Kuzeybatı Karaycasında diğer Türk dillerinde de olduğu gibi – Macarcadakinden farklı olarak – hece içi *ö/a* uyumu hüküm sürmektedir. Bu olgu şu şekilde açıklanabilir: [±ön] ayırıcı özelliği Kuzeybatı Karaycasında parçacıklar üstüdür ve bütün bir heceyi nitelendirmektedir.

- (ii) Heceler arası ö/a uyumu kuralları Kuzeybatı Karaycasında, diğer Türk dillerinde de olduğu gibi sesbilimsel hece alanına yöneliktir. Kuralın formu şematik olarak şu şekilde gösterilebilir: Hece² hece¹ ile ö/a kalitesi açısından uyumludur. Bir hecenin ö/a kalitesi tipik olarak parçacıklarından biri ya da birden çoğu tarafından sesbilgisel olarak işaretlenmektedir.
- (iii) Macarcanın ünlü uyumu kuralları tipik olarak şu şekildedir: Ünlü² ünlü¹ ile ö/a niteliği açısından uyumludur. *á, é, i* ve *í* ünlüleri, bir sonraki ünlünün niteliğini etkilemek suretiyle, belli sözcük şekillerinde nötr davranabilirler. Bu durumlarda sözcüğün sözlüksel sınıflandırması da belirleyici olabilir (*hidak* ‘köprüler’ buna karşın *ingek* ‘gömlekler’). Hecenin ünlüsüz parçacıkları işaretleme işlevi göremezler.⁸

⁸Macarcanın ünlü uyumu kuralları tabii ki burada sunulduğundan çok daha karmaşıktır. Bu konuda daha ayrıntılı çalışmalar bulunmaktadır, ör. Lotz (1939), Vago (1980).

Kaynaklar

- Comrie, Bernard (1981). *The languages of the Soviet Union*. (Cambridge Language Surveys.). Cambridge: University Press.
- Jankowski, Henryk (1994). Jak krymscy karaimowie czytali pataḥ i co z tego wynika? In: *Studia Orientalia. Th. Levicki oblata*. 107-114.
- Johanson, Lars (1984). Değerlendirme yazısı: A. K. Sanjian & A. Tietze: *Eremya Chelebi Kömürjian's Armeno-Turkish poem 'The Jewish bride'*. In *Orientalistische Literaturzeitung* (Berlin) 79. 278-281.
- Johanson, Lars (1986). Zum Suffixvokalismus in zwei mittelosmanischen Transkriptionstexten. In *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* (Wien) 76. 163-169.
- Johanson, Lars (1991). On syllabic frontness oppositions in Turkic. In *Varia Eurasistica. Festschrift für Professor András Róna-Tas*, Szeged: Department of Altaic Studies. 77-94.
- Johanson, Lars (1993). Graphie und Phonologie im Türkischen: Probleme der Lautharmonie. In O. Werner (Hg.): *Probleme der Graphie* (ScriptOralia, 57), Tübingen. 83-94.
- Kakuk, Zsuzsa (1976). *Mai török nyelvek. Bevezetés*. Kézirat. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kowalski, Tadeusz (1929). *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*. (Mémoires de la Commission Orientale de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres 11.). Kraków: Académie Polonaise des Sciences et des Lettres.
- Lotz, János (1939). *Das ungarische Sprachsystem*. Stockholm: Ungarisches Institut.
- Musaev, Kenesbaj M. (1964). *Grammatika karaimskogo jazyka. Fonetika i morfoložija*. Moskva: Nauka.
- Pritsak, Omeljan (1959) Das Karaimische. In Jean Deny, Kaare Grønbech, Helmut Scheel, Zeki Velidi Togan (Hgg.) *Philologiae turicae fundamenta*. Vol. 1 Wiesbaden: Steiner, 318-340.
- Vago, Robert M. (1980). *The sound pattern of Hungarian*. Washington: Georgetown University Press.